

SÁRKÖZY MIKLÓS

Nevelélmélet és nevelésideál a későszászánida Iránban

A Xusraw ī Kawādān ud rēdag-ē adatai (fordítás és kommentár)

Bevezetés

A szászánida Irán (Kr.u. 3-7. század) szellemi hagyatékának, a pehlevi irodalomnak túlnyomó része vallási karakterű, ezek a zoroasztriánus egyház tanításait összegzik. A művek nagy része a szászánida kor alkonyán, illetve az iszlám első századaiban kerülhetek lejegyzésre. Viszonylag kései leírásuk oka az iráni kulturális hagyományra olyannyira jellemző oralitáshoz való ragaszkodás volt, amelyben az írásbeliség nem vagy alig játszott szerepet. A lejegyzett és ránk maradt alkotások nagy többsége vallási szövegekből áll, erősen apologetikus éllel, a zoroasztriánus teológia és liturgia fokozott betartására ösztönözve olvasóit. Ezen nem csodálkozhatunk, hiszen a későszászánida kori zoroasztriánus egyházi irodalmi *corpus* részben kényszer hatására született meg. Más nagy térítő vallások, mint a kereszténység, a manicheizmus és később az iszlám, kezdetektől fogva nagy hangsúlyt fektettek az írásbeliségre. Az írásbeliség térítő, ezen egyházak térítő szándékait hatékonyan támogató eszköz volt; e téren a zoroasztriánus egyház feltétlenül hátrányban volt egészen a Kr. u. 6. századig.

A részben külső ösztönzés hatására írásba foglalt és fennmaradt zoroasztriánus könyvek nagy többsége tehát tartalmát tekintve vallási karakterű. A külső tényezők mellett a pehlevi szövegek vallásos jellegét az a tény is erősítette, hogy a Szászánida Birodalomban a kulturális élet irányítása a birodalom kezdeteitől annak bukásáig a zoroasztriánus egyház monopóliuma volt és maradt.

Ezzel együtt nem vallási művek is lejegyzésre kerültek e korban, ám az ilyen alkotások többségükben szintén magukon hordozták a zoroasztriánus egyházi kultúra jegyeit, vagy legalábbis tartalmi téren nem kerülhették meg a korabeli zoroasztriánus egyház ellenőrző mechanizmusait. Mivel az írások többsége szintén az egyházhoz tartozott, ezért – ha máskor nem – a végső leírásukkor kerülhetek bele olyan elemek, amelyek eme műveket – bármilyen világiak is voltak – zoroasztriánus szempontból legitimálták.

A *Xusraw ī Kawādān ud rēdag-ē* ('*Kawād fia Xusraw és egy apród*', továbbiakban XKR) című középpersa traktátussal korábbi, az *Orpheus Noster* 2010/I. számában megjelent tanulmányunkban részletesen foglalkoztunk. Kutatóstörténetét, filológiai problémáit részletesen bemutattuk.¹ Ez a viszonylag rövid szöveg a

¹ SÁRKÖZY M. A perzsa király asztalánál – étellista a későszászánida Iránból, *Orpheus Noster* II. évf. I. sz. 2010. 93-112.

későszászánida udvari kultúra gazdag kincsesbányája, mely bővelkedik máshonnan nem ismert részletetekben és *hapax legomenon* kifejezésekben. Ez részben megnehezíti interpretációját is, mégis vitathatatlan a szöveg jelentősége és egyben népszerűsége a későókorban és a koraközépkorban, ezt több muszlim kori fordítása, interpretációja is bizonyítja. Meglehetősen sok elemből álló szövegünk ekként átmeneti, összekötő helyet foglal el a későszászánida és a koraiszlámkori Irán művelődése között. Bizonyos fejezetei inkább az iszlám előtti Iránhoz kötődnek, más részletei már inkább a koraiszlám műveltség eszményét vetítik előre. E kettősség fokozottan érvényes a mostani tanulmányban vizsgálandó nevelési fejezetre.

Korábbi tanulmányunkban a szöveg filológiai sajátosságai mellett annak gasztronómiai fejezeteit elemeztük.² Mostani írásunkban a XKR elején található fejezeteket fordítjuk és kommentáljuk. A traktátus e része szorosabb egységet alkot, és elkülönül a többi résztől, ami arra utal, hogy az egész szöveg eredetileg talán több munkából lett összedolgozva. A most bemutatandó bevezető részek a szászánida nevelélmélet kérdéseivel foglalkoznak, és a királlyal, Xusrawval az udvari életéről fiktív párbeszédet folytató apród oktatásának részleteit írják le. A XKR e fejezete három alfejezetre oszlik. Az első az apród egyházi iskolai tanulmányait mutatja be, és tartalmában erős zoroasztriánus hatást tükröz. A második fejezetben az apród testi képzettségéről, vadászati erényekben, harci sportokban mutatott kiválóságáról olvashatunk, a harmadik fejezetben a világi szórakozásokban, társasjátékokban, csillagászatban, zenében való jártasságáról beszél. E fejezetek tehát a későszászánida kori középperzsa *frabang* 'műveltség, etikett' fogalmába tartozó ismereteket, azoknak a nevelésben betöltött szerepét tárták elé olvasóinknak, hallgatóinknak.³

3. Az apród zoroasztriánus vallási tanulmányainak felsorolása (8-10.)

8. *Pad hangām ō frabangestān kardan būd hēm, u-m pad frabang kardan saxt awistāfi hem.*
 9. *U-m Yašt ud Hādōxt ud Bayān Yasn ud Widēwdād hērbēdihā warm, gyaḡ gyaḡ zand niyōxsīd ēstād.*
 10. *U-m dibīrih ōwōn kū xūb-nibēg ud ray-nibēg bāriḡ-dānisn, kāmak-kār angust ud frazānīg saxwan hēm.*

Fordítás:

8. *Idővel iskolai tanulmányokba fogtam, és a tanulásban igen szorgalmas voltam.*
 9. *És a Yaštot és a Hādōxtot és a Bayān Yasnot és a Widēwdādöt kívülről megtanultam egy hērbed módjára, a Zandot fejezetről fejezetre hallgatva betanultam.*

² SÁRKÖZY 2010.

³ A párthus és szászánida kori nevelésről a legújabb összefoglalás: TAFAZZULI, A. 'Education' *Encyclopaedia Iranica*, Online Edition, 15 December 1997 (Updated 9 December 2011), available at <http://www.iranicaonline.org/articles/education-ii>

10. És az írástudományom olyan, hogy jól és gyorsan író és kifinomult tudású, munkára vágyó, képzett és beszédben (retorikában) jártas vagyok.⁴

A XKR első nevelésről szóló része két részre osztható. Mindkét rész amilyen tömör, olyan informatív is egyben. Az egyik a vallásos irodalmi oktatás elemeit, a másik pedig a világi írtnokságra való felkészülés oktatási típusait mutatja be az olvasónak.

Az első részben az apród felsorolja azokat az alapvető zoroasztriánus könyveket, amelyeket kívülről tudnia kell. A XKR szerint a *Yašt*, a *Hādōxtš*, a *Bayān Yašt* vagy (*Yasn*)⁶ és a *Widēwdād*, mint a legfontosabb zoroasztriánus vallási könyvek közé tartozó alkotások szövegeinek ismerete képezte a vallási tanulmányok gerincét. Eme szövegek egy része máig ismert vagy legalábbis a *Dēnkart* elhíresült katalógusában fennmaradt az emléke, amely a 21 *nask*-ból, iratból álló egykori avesztai kánont tartalmazza, és a XKR is megerősíti, hogy ismeretük meghatározó a későókorban és a koraközépkori művelt zoroasztriánusok között.

Az apród által felsorolt, kötelezően ismerendő szövegek közül mára a *Bayān-Yasn* (vagy *Bayān Yašt*) teljesen elveszett, a *Hādōxt* (*nask*) pedig csak töredékeiben ismert. Azonban mindkettő fontos szerepet játszhatott a későszászánida zoroasztriánus teológiában. A *Bayān nask*, ahogy címe is jelzi ('Istenek könyve') a zoroasztriánus mitológia jelentősebb istenségeit dicsőíthette. A mára szintén elveszett *Hādōxt nask* ('Iratok könyve') máig nem tisztázott értelmű avesztai szövegekből állt, vélhetően purifikációs vagy misztikus karaktere lehetett a ránkmaradt gyér információk alapján.

A másik két avesztai szöveg szerencsére jobban ismert, mivel mindkettő fennmaradt. A *Yašt* ('Himnusz') a mindennapi a régi indoiráni istenekhez szóló archaikus himnuszok Avesztában fennmaradt gyűjteménye. A *Widēwdād* ('A démonok elleni törvény') pedig mágikus, rontásellenes szövegeket tartalmaz, és szintén teljes egészében maradt ránk. E négy fenti szöveg említése azért is érdekes, mert akár a Kr.u. 6. század előtti periódusra is utalhat, mielőtt az Aveszta egyes fejezeteit végle-

⁴ A szöveg legújabb kiadása a TITUS (*Thesaurus Indogermanischer Text- und Sprachmaterialien*) program keretében készült el. Ez az első online verziója a szövegnek, amely kizárólag az interneten olvasható. A szöveget C. Cereti szerkesztette. A szerkesztés során egyrészt az 1913-as kiadást vették figyelembe, de egyben Sacid cUriān néhány évvel korábbi kiadását is. Az online szöveg tartalmazza az eredeti pehlevi szövegeket és azok egy újabb transzkripcióját (TITUS 1998-2000). *Thesaurus Indogermanischer Text- und Sprachmaterialien (TITUS), Corpus of Pahlavi texts, On the Basis of the Edition by Jamaspji Dastur Minocherji Jamasp Asana, Pahlavi Texts [reedited with] Transcription [and] Translation [by] Said Oran, Tehran 1992., entered by J. Gippert, Frankfurt 1997; Corrections and Improvements by Carlo Cereti, Vienna 1997, TITUS Version by Jost Gippert, Frankfurt am Main; 28.2. 1998/22.6. 1998/26.9. 1999/ 1.6.2000. <http://titus.uni-frankfurt.de/texte/etcs/iran/miran/mpers/jamasp/jamas.htm>.*

⁵ KELLENS, J. 'Hādōxt Nask' *Encyclopaedia Iranica*, Online Edition, 15 December 2002, available at <http://www.iranicaonline.org/articles/hadoxt-nask>

⁶ SKJAERVØ, P. O. 'Bagān Yašt' *Encyclopaedia Iranica*, Online Edition, 22 August 2011, available at <http://www.iranicaonline.org/articles/bagan-yast-i-one-of-the-dadig-legal-nasks-of-the-avesta-2-name-of-y>

gesen írásba foglalták volna. Miért gondolhatjuk ezt? Azért, mert figyelemreméltó, hogy az apród a XKR-ben nem említi az Avesztát, csak annak egyes fejezeteiről szól, egyáltalán nem is használva az Aveszta kifejezést, ami a Kr.u. 6. század előtti Aveszta-kanonizáció előtti korszakra utalhat. Ahogy az Orpheus Noster 2010/1. számába írt korábbi tanulmányunkban utaltunk rá, a XKR számos régebbi tradíciót őrzött meg, olvasztott magába – a nevelési fejezetek vizsgálata több ponton feltétlenül ezt a vélekedésünket erősíti meg.

A valláserkölcsei normák és az ehhez kötődő szövegek ismeretét taglaló részlet mellett vegyük szemügyre a szöveg folytatását.

A következő rész is szintén nagyon fontos a szászánida kori nevelés történetében. Itt ugyanis az írnokréteg képzési formáiról nyerhetünk ismereteket. Elsőként az írásismeret kerül előtérbe. A szövegben előforduló *xūb-nibēg* ('jól író') és *ray-nibēg* ('gyorsan író') terminusoknak megtalálhatjuk a pontos újperzsa megfelelőit a *xušnivīs* és a *tundnivīs* terminusokban⁷. Az írás ismerete és a kalligráfia elsősorban a kancelláriai gyakorlat szempontjából voltak fontosak. Ugyanezt említi meg 1000 körül Firdausī a *Šābnāma*-ban is. Firdausī szerint az írnoznak képzetnek kellett lennie a kalligráfiában, képesnek kell lennie a rövid, de elegáns sorok írására, mentálisan kiegyensúlyozott, művelt, kitartó, türelmes, igazságos, alázatos, megvesztegethetetlen, absztinens és kedves is kell hogy legyen.⁸ A levélírás ismeretének, stilisztikai fordulatainak kifinomultságának fontosságát megerősíti egy másik rövid pehlevi traktátus, az *Abar ēwēnag ī nāmag nibēsišnib*, ('A levélírás módjáról') című szöveg is, amely szintén a kevés fennmaradt belletrisztikus szöveg egyike a középperzsa irodalomban.

A szászánida kor kulturális örökségének e része, a kancelláriai gyakorlat továbbélése jobban kitapintható a későbbi iszlám kori hasonló munkákban a korábban látott zoroasztriánus vallási munkáknál. Ez nem kis részben az arab hódítást túlélő és az új hódítók szolgálatában ismereteit kamatoztató szászánida *dibīr* írnokrétegnek is köszönhető. Ez a réteg, mely végig fontos szerepet játszott a szászánida államban és a társadalmi hierarchiában, a papság és a világi arisztokrácia mellett harmadik osztályként nagy elismertségre tett szert, nagyrészt sikeresen átvészelve az arab hódítást, és megőrizte szerepét az adminisztrációs hagyományokkal nem rendelkező arab hódítók szolgálatába szegődve. Az iráni adminisztrátorok különösen nagy szerepet játszottak az ^cAbbāsídák hatalomra jutásában és udvari kultúrájában. Ugyanez a társadalmi csoport ihlető közegként befolyását megőrizve erős hatást gyakorolt a 10. századtól megszülető klasszikus perzsa irodalomra is. A szászánida hatásokat az írnokok szerepére vonatkozva könnyen észrevehetjük a 11. század végén született, az udvari etiketről szóló híres munkában, a *Qābūsnāma*-ban is.

⁷ MONCHI-ZADEH, D. *Xusrōv ī Kavātān ut rētak*, Pahlavi text, Transcription and Translation, *Monumentum Georg Morgenstierne, Acta Iranica* 3, vol. II. Leiden 1984. 64. 10.j

⁸ A szerző fordítása, I. KHALEGI-MOTLAGH, DJ.: Adab in Persian Literature, *Encyclopaedia Iranica*, vol.I., E. Yahrshater (ed.), London, Boston and Henley 1985. 440.

A *Qābūs-nāma* szerint „Hogyha írnok leszel és a szépírást (kalligráfia) birtoklod, szükséges, hogy a beszédben erős légy, és az írásban szokj hozzá a szorgalomhoz, és a sok íráshoz színtén szokjál hozzá, hogy a lehető legképzettebb legyél benne.”⁹

A *Qābūs-nāma* az írnok személyiségének jegyeit is felvázolja: „És az írnokság lényege az, hogy mindig a Felső közelében tartózkodj, és a korábbi munkát eszedben tartsd, éles elméjű legyél, és ne feledékeny, hanem jól informált, és minden munkáról feljegyzést készíts, arról is, amit neked parancsolnak, és arról is, amit nem. A *dīwān* összes tagjának helyzetéről informált legyél, és az összes bölcs munkáiról tudjál, és (titkos módon) gyűjts információkat, és minden módon értelmezd a bölcsök (dolgait), és hogyha egyszer nem sikerül megtenned, más alkalommal sikerülnie kell, a titkot pedig senkinek se mondd el, legfeljebb ha elkerülhetetlen.”¹⁰

A *Qābūs-nāma* szövege sok hasonlóságot mutat a *Šābnāma* által megemléltett ére-nyekkel. Az írnok rangjának rendkívül magas respektusa bontakozik ki előttünk. A szászánida korról kapcsolatban ismert, hogy az írkokok rendkívül előkelő, elismert csoportnak számítottak a szászánida udvarban, mindez pedig szintén segít megértetni, hogy miért is helyeztek az írás elsajátításra ilyen nagy hangsúlyt, és miért voltak ilyen magas erkölcsi elvárások az írkokréteggel szemben.

Nem kevésbé érdekes, hogy az ékesszólás is milyen előkelő helyen szerepel a pehlevi szöveg által megemléltett tantárgyak között! Erre vonatkozóan szintén a *Šābnāma*-ban találni fontos adalékokat, melyek ugyanúgy relevánsak lehettek a későszászánida és a korai iszlám periódusban.

Ezzel kapcsolatban a *Šābnāma* több ismérvet is felsorol, ezek egyike, hogy a beszéd minél rövidebb és magvasabb legyen („Másodjára így szólt a fénylelkű: az, ki röviden szól, sok értelemmel szóljon”, 4I. III9.)¹¹.

Egy másik fontos alapelv volt a *Šābnāma* szerint, hogy a szöveg ne legyen bizonyult, nyakatekert („rövid szavakat szólj, és nyakatekerttet ne mondj, a nyers beszédet ne ékesítsd színnel és illattal”. 4I. 1552)¹².

A *Šābnāma* ezeken túl megfogalmaz elvárásokat a szónoklási technikát illetően is, amelyeket az alábbiakban összegezhetjük: 1. a szavaknak jóindulatúaknak kell lenniük, hogy ne okozzanak fájdalmat a hallgatóknak. 2. A szavakat mértékkel kell használni 3. A beszélő az a megfelelő alkalomkor nyilatkozzon meg és gyors észjárású legyen. 4. Érdekesség, hogy a *Šābnāma* szerint az elmondandó történet, akár új, akár régi eseményről essék is szó, mindig versbe szedett legyen. Ilyen esetben a szöveg a '*payvasta*' (rendszeres, rendszerezett') kifejezést használja szemben a '*parākanda*' (rendezetlen, szétszórt') kifejezéssel („versbeszédve beszéld el a szétszórtat, rendszerezetten, úgy, mint kövér gyöngyszemet” 4I. 356I.)¹³

⁹ UNŠUR AL-MACĀLĀ KAİKĀWŪS B. ISKANDAR B. QĀBŪS B. VUŠMGĪR B. ZĪĀR: *Qābus-nāma*, ed. Gh. Yūsufi, Teherán 1378/2000. 39.§. 208a. A szerző fordítása.

¹⁰ 39.§. 213. A szerző fordítása.

¹¹ A szerző fordítása

¹² A szerző fordítása

¹³ A szerző fordítása, l. KHALEGI-MOTLAGH 440.

Mindezek alapján a szászánida kori retorikai gyakorlat komoly hagyományaira következtethetünk, amelyről azonban meglehetősen kevés egykorú adalék maradt fenn. Ezek egyik apró eleme a XKR utalása, amelynek igazi értelmét a *Šābnāma*-ban található részletek adják talán meg. E tanulmány keretein túlmutat a kérdés, hogy hatással lehetett-e az arab retorika elméletére és kialakulására a maga korában valószínűleg igen fejlett középperzsa ékesszólás.

E fejezet végén érdemes megvizsgálni az oktatási módszertanát, mivel a XKR szövege több helyen utal a tanulás és tanítás orális jellegére, a „*fejezetről fejezetre hallgatva betanultam (u-m...gyāg gyāg niyōxsīd ēstād)*”, valójában a szent szövegek memoriter ismeretét jelentette, amely állítás némi fényt vet a kor tanulási technikájára is.

Vélhetően egyszerű tanulási módszerekről volt itt szó, a tanítványoknak nemigen volt egyéb dolga, mint a hērbednek, a nevelő papnak utánamondani a bemagolandó szöveget a *frabangestānban* magyarul a 'műveltség helyén' vagyis a szászánida udvari iskolában. Az ókori Keletről jól ismert egyszerű tanítási metódusról van szó, amely módszer több ezer éves példákkal büszkélkedhetett már a szászánida kor előttről is. Ide kapcsolódik az *Abdīh ī Sāgīhīb ī Sīstān* ('*Sīstān csodái és nevezetességei*') rövidebb pehlevi szöveg közlése is, hogy egy ifjúnak már tizenöt éves korában kívülről kellett tudnia a *Bayān Naskot*.¹⁴ *Mindez szorosan egybekapcsolódik a XKR szövegének mind az egyházi tanulmányok tartalmára, mind pedig a metódusára vonatkozó közlésével.*

A XKR szövege megőrizte a szászánida kori iskola elnevezését is, ez a *frabangestān* volt, magyarul a 'műveltség háza'. A középperzsa irodalomban még két terminust ismerünk ezek mellett az oktatási intézményekre. Az egyik a *dībrestān* volt ('írnokok háza'), ez az intézmény vélhetően a szászánida adminisztrátori réteg képzéséhez járult hozzá, emellett fennmaradt a *hērbedestān*, vagyis a 'tanító papok háza' terminus is, ebben az intézményben minden bizonnyal a zoroasztriánus klérus oktatással foglalkozó tagjait képezhették.¹⁵

Érdekes és kevésbé megoldható kérdés a *frabangestānban* oktató tanárok személye, akik szinte kizárólag zoroasztriánus papok lehettek. A XKR megjegyzése, hogy „*hērbedīhā*”, azaz *hērbed módjára* tanultak meg a szövegeket az ifjak, részben erre a vallási oktatói csoportra utal, mivel ismeretes, hogy a *hērbed* titlust csak a vallásnárként tevékenykedő zoroasztriánus papok viselték a kléruson belül.

Más pehlevi szövegekből azonban rendelkezünk bizonyos információkkal a tanárokról. A *Kārnāmag* említi az *andarzbad ī vaspubragān* ('a királyi hercegek főtanácsosa') tisztségét, aki talán a királyi hercegek körüli nevelő személye lehetett (*Kārnāmag* I.). Ugyancsak ismerjük későbbből a *mōyān andarzbad* ('a mágusok főtanácsosa') tisztségét, amely a vallási iskolai nevelés fázisában szerepet betöltő, közelebbről sajnos pontosan meg nem határozható személyre utal.¹⁶

¹⁴ SKJAERVØ, WIDENGREN, G. *Der Feudalismus im alten Iran*, Köln und Opladen 1969. 94.

¹⁵ TAFAZZULI 1997.

¹⁶ CHRISTENSEN, A. *L'Iran sous les Sassanides*, Copenhagen 1944. 135.

A zoroasztriánus papságnak a világi arisztokrácia oktatásában játszott eminens szerepét az több korai iszlám kori szöveg is alátámasztja, Így például V. Bahrām Gūr (421-438) nevelésére találhatunk példát Bal‘aminál, ill. Firdausinál. Forrásaink szerint nagyobbrészt *mobedek*, zoroasztriánus papok egész csoportja tanította a szászánida trónörökösöt. Az oktatás az alábbiakban oszlott meg az egyes *mobedek* és a testedzést irányító katonai kiképzők között Firdausi *Šābnāma*-ja szerint: „*az egyik írást tanít neki, / hogy szívét a sötétségből fölragyogtassa. Egy, aki a sólyom és a vadászkeutya tudományát / oktatta neki, dolga volt szívragyogtató. A második, aki a lovaspólót, az újat és nyilat, / ugyanúgy kardforgatást ravaszúsággal. Jobbra, balra fordulva tartani a kantárszárát, / a hősök között a nyakat emelni. A harmadik, aki a királyok királyainak dolgairól, / az ékesszólásról és a kémek tudományáról szólt. Elmondott a királyi nemzetségu Bahrāmnak / mindent, amit elméjében a világról tudott.* (34. III-II6).¹⁷

A nevelés ezen fázisának valószínűleg a tizenötödik életév körül kellett befejeződnie, a *Pandnāmag ī Zardušt* ('Zarathustra tanácsainak könyve') című pehlevi könyv szerint ebben a korban az ifjúnak ismernie kell az Aveszta és a Zand (az Avesztához írt középperzsa nyelvű kommentárok) vallási szövegeit és tudnia kell az ember saját kötelességeit. A *Xwēskārih ī rēdagān* ('Az apródok kötelessége' 41§) szerint a világi ifjakat húszéves korukban vizsgának vetették alá, ahol számot kellett adniuk addig szerzett tudományukról. A szászánida korban a vallási tanulmányok viszonylag korai megkezdésére utal egy iráni keresztény mártír, bizonyos Mihrām Gušnasp iráni keresztény életéről szóló szír keresztény mártírakta adata is. A fiatalon zoroasztriánus neveltetést kapott mártír életrajzírója beszámol róla, hogy Mihrām Gušnasp hétévesen már kívülről tudta a Yaštokat.¹⁸

Mindezeknek viszont ellentmond mindaz, amit a *Kārñāmag ī Ardaššir ī Pābagān* ('Pābag fia Ardaššir hőstetteinek könyve') című pehlevi eposz állít Ardaššir, az első szászánida király neveltetéséről, aki csak tizenötéves korában kezdte meg komolyabb tanulmányait.¹⁹

Az apród elmeséli nyilazásban, lándzsavetésben, lovaglásban való kiválóságát (II-12)

II. *U-m aswārih ud kamān-warīh ōwōn kū pad farrox abāyēd dāštan ān dad kē tar asp sar man andar tuwān widardan.*

12. *U-m nēzagwarīh ōwōn kū pad wadbaxt abāyēd dāštan ān aswar kē pad asp ud nēzag ud šamšēr ō ham-rānīh ud ham-nibardīh ī man āyēd ud pad-iz asprēs čawgān anāšūd ud*

¹⁷ A szerző fordítása, I. FIRDAUSI, *Šābnāma*, ed. J. Mohl, Teherán 1374/1995. Firdausi fejezeteinél a Wolff-féle beosztást használom: WOLF, F. *Farhang-i Šābnāma -i Firdausi / Glossar zu Firdosis Schachname*, Teherán 1998.

¹⁸ HOFFMANN, G. *Auszüge aus syrischen Akten persischer Märtyrer*, Leipzig, 1880. 94.

¹⁹ CHRISTENSEN 135. TAFA^{a2}ULI 1997.

damān afrasāgihā-iz azēr tang ud pad sar asp afradugihā ēdōn zanēm čyōn rōy-gar-ē kē čakuč payān hamāg abar ē gyāg paydāg.

Fordítás:

11. És a lovaslásban és íjászatban olyan vagyok, hogy isteni karizmával kell rendelkeznie annak a vadnak, amely lovasrohamom elől képes elmenekülni.

12. És lándzsavetésben olyan vagyok, hogy balszerencsésnek kell lennie annak a lovasnak, aki lóval, lándzsával és karddal velem barcolni és csatázni jön, a vágtazásban és a lovaspólóban is fáradhatatlan vagyok, és a ló fejére úgy sújtok le, miként a rézműves, aki a kalapácsával mindig egy helyre (üt).

A szöveget filológiailag vizsgálva a legnagyobb nehézséget a 12.§. szövegének második fele okozza. Itt egészen biztosan szövegromlással van dolgunk, mert egyetlen szövegkiadás sem tudja megnyugtatóan tisztázni ezt a locust. Így – nem ismerve az eredeti kéziratokat – magunk sem vállalkozhattunk másra, minthogy felhívjuk a figyelmet a hely problémás mivoltára.²⁰

Mindezzel együtt a fenti szövegrész karaktere világos, és tartalmi téren a XKR egyik legarchaikusabb fejezetét képezi: a hadművészetben, a harci játékokban való jártasságot, azok magas szintű művelését.

E fejezetünk a régi iráni hagyományokban gyökerező uralkodói ideál egyik legfontosabb elemét fogalmazza meg. A mindenkori uralkodónak és egyben udvari előkelőnek testi képességeivel kell állandóan bizonyítania katonai-politikai rátermettségét.

Ennek egyik fele a lovas számára a ténylegesen „éles”, fegyveres feladatok, az íjászat, a lándzsavetés, de ide tartoznak a hadművészeti jellegű játékok, miként a szászánida korban oly népszerű lovaspóló, de maga a lovasrohamban való elsőség is.

Számtalan ókori keleti és iráni példát tudnánk ennek a tradíciónak a gyökereiről idézni. W. Fauthnak az előázsiai vadasparkokról írott munkájában²¹ pontos megha-

²⁰ Unvala így olvassa a kérdéses részt: *u pa či asprēs čōpakān-bušnās u tak-žamān apar-kašak-āxcēž i hača ar dit u pa sar-bangēž afrayutihāb ētōn žanom čyōn rōd i rāk ē bē u čakōč u patkān hamē apar ē gyāk pa tak*, fordítása: ‘and in the race-course I am well versed in the game of balls; and in a short time I am on the shoulders of the adversary, who is lying under me; and in throwing the mace I strike so unmistakably, as if it were the face of a battering-ram, and my battle-axe and arrow appear always in the one and the same spot.’ UNVALA, J. M. *The Pahlavi Text: King Husrav and His Boy*, Published with its Translation, Transcription and Copious Notes being an English Version of the Thesis for the Degree of “Doctor of Philosophy” of the University of Heidelberg, Germany. With an Appendix and a Complete Glossary by Jamshedji Maneckji Unvala. Paris 1921. 14.

Monchi-Zadeh az alábbi módon olvassa a 12.§. második felét: *ut pat-ič asp-rēs čērākēh xvāhēt I žamān kašak āxcēž hačadar dit ut pat sar asp apar-žutihā ētōn žanom či ōn rōd i rāk ē čakōč ut paykān hamāk apar ēt gyāk paytāk* fordítása: ‘in an instant I rise over my girth, the other under me, and over his head my horse. I strike him quickly and easily as one strikes swift melodies on a lute; and the battle-axe and arrow-heads appear in this moment’ MONCHI-ZADEH 64.

²¹ FAUTH, W. Der königlicher Gärtner und Jäger im Paradiesos, Beobachtungen zur Rolle des Herrschers in der vorderasiatischen Hortikultur, *Persica* 8 (1979) 1-53.

tározását találjuk meg az ókori keleti uralkodó vadasparkokon belüli szórakozásainak. Ezek egyikét „ή πολεμική τέχνη”, azaz háborús technika néven foglalja össze. Az uralkodó, az ifjú hercegek maguk már ifjú koruk óta gyakorlatoznak, és készülnek fel életük későbbi nagy harcaira. Ez a katonai helytálláson túl az illető személy trónra alkalmasságának, vagy ha nem uralkodó, akkor magas pozíció betöltésére való alkalmasságának egyik fő tényezője. Az alábbiakban Fauth eme megállapításaihoz keresünk analógiákat a perzsa hagyomány preislám és korai iszlám forrásaiból.

Idevonatkozó, vadászattal és annak politikai szimbolikájával kapcsolatos analógiát meglehetősen sokat találunk, ha az óperzsa kortól a koraiszlám periódusig tekintjük át forrásainkat.

Érdeemes összevetni a II§. szövegét, mely az állatokon végzett harci gyakorlatokra utal, azzal, amit Xenophón mond el a *Kyropaideiában* egy helyen, ebben az iráni epikus elemekkel át- és átszőtt Nagy Kyros-regényben. Egy helyen Astyagés méd király szól így Kyroshoz és kíséretéhez: „*És ugyanígy a csalást és az álnokságot sem az embereken gyakoroltattuk veletek, hiszen nem akartuk, hogy akár ilyen módon is megkárosítsátok társaitokat. Állatokon tanultátok meg ezt a művészetet, hogy háború esetén se legyetek gyakorlatlanok.*” (I 6. 29.)²² A szöveg tehát pont arra céloz, hogy az állatokkal való harci játékok nem csupán üdítő szórakozások az óperzsa udvarban, hanem igenis fontos elemei a nemes perzsa ifjak felkészítésének.

Hasonlóan érdemes idézni I. Dareios naqš-e rostami sírfeliratát, mely mintha az előbbi gondolat rekapitulációja lenne: „*Edzett vagyok mind kezzeimben, mind lábaimban, lovasnak jó lovas vagyok, íjásznak jó íjász vagyok mind lábaimon állva, mind lóháton, dárdavetőnek jó dárdavető vagyok, mind gyalogosan, lábaimon állva, mind lóháton.*”²³ Mindezek a sorok is arra utalnak, hogy a vadászat ténye szorosan összekapcsolódott a katonai erények csillogtatásával és a hatalommal. Vadászat, háború és hatalom kapcsolata tehát már az óperzsa kori szövegekben megfigyelhető.

A pehlevi irodalomban a XKR szövegein kívül is találunk példát arra, hogy az uralkodók és nemes ifjak neveltetésének egyik alapeleme volt a vadászat intézménye. A *Kárnāmagban* olvashatjuk az alábbi idevonatkozó részletet: „*Amikor Ardašīr a tizenötéveség törvényéhezödik évébe ért, hír érkezett Ardawānhoz, hogy Pāpagnak van egy fia, aki a frabangban és a lovaslásban (aswārih) művelt és képzett*”²⁴. Itt érdemes rámutatni a *frabang ud aswārih* kifejezés kettőségre. A *frabang* itt minden olyan kötelezően megszerezhető ismeretet takart, amely nem tartozik a testedzés kategóriájába. Ilyeneken voltak a csillagászat, a vallási ismeretek, a társasjátékok, ahogy az a XKR-ből is kiderül.

A *par excellence* vadászaton túl nagyon fontos bizonyos harcijátékok ismerete, amelyek közül leginkább a lovaspólóról kell szólnunk. A *čawgān*, a lovaspóló igen

²² A szerző fordítása.

²³ A szerző fordítása, vö. KENT, R.G. *Old Persian. Grammar, Texts, Lexikon*. New Haven, Connecticut 1953. DnB. 40-45.

²⁴ A szerző fordítása, vö. NYBERG, H. S. *A Manual of Pahlavi, Part I. Texts*. 1964 Wiesbaden. 64.

népszerű szórakozás volt az egész szászánida korban. A *Kārnāmag* mondja el azt a történet, ahogyan Šābuhr felismerte fiát, a későbbi I. Hormizdot, lovaspóló közben. Hormizd természetesen itt is kivált társai közül, és egyéni képességeivel, rátermettségével hívta fel magára az őt korábban nem ismerő atyja figyelmét.²⁵

A vadászat és a hatalom kapcsolatának számos egyéb bizonyítékát is ismerjük. A szászánida kor megörökölte és továbbélte a vadasparkoknak a korábbi óperzsa és párthus periódusokban elterjedt kultuszát. Az egyik ilyen vadasparkban, a mai Nyugat-Iránban található Tāq-i Bustānban egy a későszászánida korból származó szikladomborművet és több vadászjelenetet láthatunk, melyek II. Xusraw (591-628) szászánida uralkodó egyik udvari vadászatának pillanatait örökítik meg a boltíves sziklafal két oldalán. Baloldalt a király vaddisznóra, jobb felől pedig dámszarvasra vadászik, ez a rész egyébként a 7. század politikai viharai miatt már befejezetlen maradt. A királyt mindkét oldalon hajtók, dübörgő harci elefántok, csónakban ülő zenészek kísérik, bepillantást engedve egy szászánida királyi vadászat pillanataiba. Az uralkodó kiemelkedő alakja középen látható, amint egyszer harcikocsiról nyíllal, másodszor pedig lóról lándzsával vadászik vaddisznóra, ill. dámszarvasra. A vadasparkokon túl a szászánida kor megörökölte és osztotta a korábbi idők felfogását a vadászat, a katonai ismeretek és az uralkodási képességek szoros összefüggéséről.²⁶ I. Šāhbuhr szászánida király saját uralkodói kiválóságának bizonyítékaként egyik feliratában íjásztehetségével dicsekszik²⁷. E szászánida felirat részben párhuzamba állítható I. Dareios előbb említett naqš-e rostami feliratával. Emellett még számos példát sorolhatunk fel a szászánida kori királyi vadászatokkal kapcsolatban.

A vadászat kultusza mint preiszlám iráni nevelési eszménykép továbbél a muszlim Perzsiában is. A szászánida szellemi örökség kontinuitását találhatjuk meg a *Qābūsnāma* fejezeteiben is. A *Qābūsnāma* három fejezetében is foglalkozik a vadászat, lovaspóló és harci játékok szépségeivel (18-20. fejezetek).

A *Qābūsnāma* 18. fejezetében a vadászattal kapcsolatos jó tanácsokat olvashatunk. „*Tudd, hogy lóra ülni, vadászatra menni és lovaspólózni a kiváló dolga, különösen egy ifjú számára. De mindent visszafogva, mértékkel és rendezetten kell (művelni). És ne menj minden nap vadászatra, mert nincs annak rendje. A hétnek hét napja van: két napot vadássz, két-három napot borivással tölts, és két napig a saját uralmaddal foglalatoskodj.*” (18.§ 94.)²⁸. Fontos kiemelni, hogy a szöveg összekapcsolja a lovaglás, a vadászat és a lovaspóló ismeretét, éppúgy, ahogy a pehlevi szövegben láttuk. Három és fél

²⁵ A lovaspóló iráni történetének vázlatos bemutatásához l.: SUREN-PAHLAV, S. History of Chogan (Polo), http://www.iranchamber.com/sport/chogan/chogan_history.php, letöltés ideje: 2011. december 18.

²⁶ Az ókori Irán vadászatokkal kapcsolatos történetét legújabban Shahbazi foglalta össze: SHAHBAZI, A. S. 'Hunting in Iran, I. In the pre-Islamic Period', *Encyclopaedia Iranica*, Online Edition 15 December 2004, available at <http://www.iranicaonline.org/articles/hunting-in-iran#ii>

²⁷ I. Šāhbuhr hájiabádi feliratához (ŠHJ) l.: cAKBARZĀDA, D. –TĀWŪS, M. *Katībahā-i fārsī-yi miāna (Középperzsa feliratok)*, Teherán 1384/2006. 27-29.

²⁸ A szerző fordítása.

évszázad telt el az arab hódítás óta, de ilyen téren mit sem változott a *Qābūs-nāma* szemlélete a XKR-hez képest.

Ebben a fejezetben a továbbiakban gondos tanácsokat olvashatunk a lóra szálással, a hátszó típusaival kapcsolatban – valamint a különböző vadászati segédeszközök használatát részletezi a szöveg.

A lovaspólok esetében is a mértékletességre int a *Qābūs-nāma*: „*sok népnek volt rossz vége a lovaspólokzásban.*” (19.§. 96.)²⁹

A *Qābūs-nāma* sok olyan tanácsot ad a harcban való edzettségről, melyek jól párhuzamba állíthatók a XKR soraival.

Elsőként is a gyorsaságot kell kiemelni, melyet mindkét szöveg hangsúlyoz. A pehlevi szöveg idevonatkozó részei a következők: „*és a lándzsavetésben olyan vagyok, hogy balszerencésnek kell lennie annak a lovasnak, aki lovon és lándzsával és karddal velem harcolni és csatázni jön.*” Ehhez jól kapcsolódik a *Qābūs-nāma* idézete: „*De midőn csatában vagy, ott gyengeség és pillanatnyi hezitálás se legyen, úgy, hogy míg az ellenség rajtad ‘reggelizik’, te már ‘ébredelsz’ rajta.*” (20.§. 98.)³⁰

Ezek az idézetek tehát jól illusztrálják a *Qābūs-nāma*-n keresztül a szászánida lovagi ideál továbbélését a korai iszlám századaiban.

Zene, csillagászat, társasjátékok ismerete (I3-I8)

13. *Pad čiyōn win ud barbut ud tambūr ud kennār ud har srōd, čēgāmag ud pad-iz i paywāzag-guftan, pā-wāzig kardan awestād mard hēm.*

14. *Ud pad čē čiš ī stāragān, abāxtarān ēdōn andar šud hēm ku ōy-sān kē andar ān pēšag hēnd hamāg andar man čiš-ē xwār hēnd.*

15. *Ud pad čatrang ud nēwardaxšīr ud haštpāy kardan az hamablān frāztar hēm.*

16. *Pad čē žamb dō ēwēnag bastan rāy azēr ī rešag windād gušnasp nišnēm.*

17. *Bē nūn dūdag wišuft ud nižār ud tabāh bē būd ud mād-iz pad wabišt šud.*

18. *Ud ka-tān pad jazdān pablomīh sabēd pad čiš man framāyēd nigerīdan.*

Fordítás:

13. És így a winben, a barbutban, a tambūrban, a kennārban és minden éneklésben, dalban és a válaszdásban, táncban mesteri férfi vagyok.

14. És a csillagok, bolygók bármely dolgában olyanmire előrebaldtam, hogy azok, akik abban a (tudományban) előttem voltak, mind hozzám képest aprók.

15. És a sakokban, az ostáblában és a haštpāyban a társaimnál kimagaslóbb vagyok.

16. És a žamb kétfajta megkötése kapcsán a windād-gušnasp sörénye alatt ülök(?)

17. De a családom most elpusztult és gyenge és földönfutó lett, és anyám is a Paradicsomba került.

18. És ha nektek az Isten előtt elsőként úgy tűnik, bármiben engem parancsoljatok kérdezni.

²⁹ A szerző fordítása.

³⁰ A szerző fordítása.

Ebben a fejezetben az apród tudásának harmadik részével ismerkedhetünk meg, amelyben az udvari szórakozásokban, csillagászatban való jártasságának részleteit sorolja fel.

Az első a hangszerekben való jártassága, amelyben néhány hangszert említ meg, és az ezekhez kapcsolódó egyéb szórakozásokat közli.

A hangszerek közül az első a *win* vagy indiai lant, amely a lant egyik típusa volt, s amely a *Farhang-e Musiqi-ye Irān* ('Az iráni zene lexikona', a továbbiakban FMI)³¹ szerint tízhúros volt.

A *barbut* szintén egy húros hangszer, mely talán az arab *'ud*-dal rokonítható. Unvala gitárnak, Monchi-Zadeh lantnak fordítja e terminust. Van olyan vélemény is, hogy az elnevezés a görög *barbitos* terminus átvétele, ezzel szemben áll az álláspont, mely Bārbadot, II. Xusraw udvarának híres igricét tartja a hangszer névadójának (FMI 89). Bārbad (eredetileg talán Pahlbad)³² szerepe valóban meghatározó lehetett a II. Xusraw-kori későszászánida udvari zenekultúrában, de e hangszer elnevezése vélhetően korábbra mehet vissza, mint II. Xusraw kora (591-628).

A *tambūr*, ez a gitárszerű hosszúnyakú hangszer, szintén jól ismert húros instrumentum a Közel-Keleten, amelynek számtalan kisebb-nagyobb alfaja létezett, szövegünk azonban nem részletezi, melyikre kell gondolnunk (FMI 169).

A legutolsó hangszer a *kennār* maga is húros hangszer, amelyet a FMI a *barbut* egy fajtájának tartja (598), míg Christensen citerának definiálja.³³

A szöveg megemlékezik az éneklésről is, amelyben szerepel egy homályos *paywāzāg kardan* 'válaszadás, válaszolni' terminus. Ez talán szintén valamilyen zenei kifejezésre utalhat, afféle „koncertáló” jellegű vokális vagy instrumentális effektusra, melyben talán az énekes vagy a hangszeres „válaszolt” egy előbbi dallamsorra. De korabeli zenei emlékek és koraiszlámkori analógiák hiányában aligha adhatunk pontos választ a *paywāzāg* terminus jelentésére.

A XKR eme passzusának második részében az apród tömören kitér csillagászati ismereteire. Habár csak egy rövid utalást tesz, mégis fontos kiemelni, hogy a csillagászat is részét képezte ennek a *curriculum*nak, amelyet a későszászánida művelt elit tagjainak jó ókori keleti hagyományként valamelyest ismerniük kellett.

Az asztrológiai utaláson túl jelentősebb részletnek tűnik az egyes társasjátékok felsorolása. A sakk az első ilyen, s mint ilyen egyfajta *terminus post quem*je a szövegnek, hiszen ezt az indiai eredetű játékot a Kr. u. 6. században említik először a szászánida Perzsiában. A sakk igen kedvelt játékká vált, a pehlevi irodalomban van egy rövidebb traktátus, amelyben a sakk, mintaz indiai bölcsesség szimbóluma vetélkedik a *nēw-Ardaxšīr*rel, az ostáblával, az iráni bölcsesség jelképével (*Wižārišn ī čatrang ud nibišn ī nēw-Ardaxšīr*, 'A sakk megfejtése és az ostábla felta-

³¹ WUJDĀNĪ, B. *Farhang-i Musiqi-i Irān*, Teherán 1976/1997. 796.

³² Bārbadról (Pahlbadról) l. TAFAZZULĪ, A. 'Barbad', *Encyclopaedia Iranica*, Online Edition 15 December 1988, available at <http://www.iranicaonline.org/articles/barbad-minstrel>

³³ CHRISTENSEN 484.

lálása).³⁴ Ebben a rövid traktátusban a sakkhoz fűzött, zoroasztriánus kozmogóniától sem mentes korabeli magyarázat a sakk teljes meghonosodását sejteti a Kr.u. 6. századi Szászánida Birodalomban.³⁵ A későszászánida Iránt jelentős indiai kulturális hatások érték a Kr.u. 6. században. Önmagában a sakk csak az egyik, de nem az egyetlen eleme volt az indiai kultúra szászánida kori jelenlétének. Mégis, ez a társasjáték maradt meg az utókor emlékezetében, nem utolsósorban azért, mert mai napig ismert és népszerű társasjátékról van szó, ellentétben számos más, feledésbe merült játékkal. A sakk világméretű elterjedése, bár az indiai szubkontinensről ered, a szászánida Irán arab meghódításához köthető³⁶ A koraiszlám korban (koraközépkorban) Hispániától Közép-Ázsiáig terjed el ez a társasjáték, köszönhetően a kalifátus óriási kiterjedésének. A sakk megfejtéséről és az ostábla Indiába küldéséről szóló a történet szintén Xusraw Anōšagruwān ideje alatt játszódik.

Az ostábla (*nēw-ardaxšīr*) feltalálását a szászánida hagyomány (egészen konkrétan a sakk és az ostábla versengéséről szóló előbb említett rövid középperzsa traktátus) Wuzurgmihrnek, Xusraw Anōšagruwān udvari tudósának tulajdonítja, ám mindebből csak az látszik bizonyítottnak, hogy mire a sakk és a sakkról írott traktátusok megszülettek Xusraw Anōšagruwān udvarában a Kr.u. 6. században, addigra az ostáblajáték már elég elterjedt volt a későszászánida Iránban. Sőt a délkelet iráni Jiroftból előkerülő leletek tanulsága szerint egy, az ostáblára nagyon hasonló játékot játszhattak már Kr.e. 2000 körül is.³⁷

A sakk és az ostábla mellett figyelmet érdemel az ún. *baštpāy* játék említése is, mely mára nem maradt fent, csak bizonytalan információk állnak rendelkezésre vele kapcsolatban. A játék, neve alapján, szintén indiai eredetű lehetett, a szanszkrit *astapada* kifejezésből ered, és nincs köze a perzsául hasonlóan hívott poliphoz. Bár páli szövegekben van utalás az *astapada* (*atthapada*) játékra, ám a kifejezést sokszor csak sakktábla értelemben használják. A XKR-ben viszont a *baštpāy* világosan elkülönül a sakktól. Más esetekben *atthapada* alatt egy olyan táblát írnak le, mely 64 mezőt tartalmaz, és dobókockát használnak játszásához. Mindezekkel együtt Perzsiában és Közép-Ázsiában a muszlim középkorra eltűnt ez a játék, szemben a szép karriert befutó ostáblával és sakkkal. A *baštpāy* szabályainak megismeréséhez közelebb visz egy nemrég előkerült szogd eredetű 24 mezős, három soros tábla a

³⁴ A sakk ókori és koraközépkori történetéről, valamint iráni vonatkozásairól lásd: UTAS, B. – DABĪRSĪĀQĪ, M. 'Chess', *Encyclopaedia Iranica*, Online Edition 15 December 1991, available at <http://www.iranicaonline.org/articles/chess-a-board-game#pti>; DARYAEE, T. *On the Explanation of Chess and Backgammon, Abar Wizārišn ī Catrang ud Nibišn Nēw-Ardaxšīr*, Beverly Hills 2010. 1-22.

³⁵ A sakk, az ostábla és a zoroasztriánus kozmogónia kapcsolatához lásd Daryae tanulmányát: DARYAEE, T. *Mind, Body and the Cosmos: Chess and Backgammon in Ancient Persia*, *Iranian Studies*, vol. 35. n.1. Fall 2002. 281-312.

³⁶ DARYAEE 2010. 16-18. ROSENTHAL, F. *Gambling in Islam*, Leiden 1975. 88.

³⁷ SCHÄDLER, U. – DUNN-VATURI, A. E. Board Games in Pre-Islamic Persia, *Encyclopaedia Iranica*, Online Edition, 15 December 2009, available at <http://www.iranicaonline.org/articles/board-games-in-pre-islamic-persia>

tadzsikisztáni Paikendből, Közép-Ázsiából valamint egy szászánida kelyhen látható hasonló ábrázolás is kapcsolatba hozható talán a *haštpāy* játékkal.³⁸

A XKR e részletének legproblémásabb része a *zamb* fogalmának értelmezéséhez kötődik. Valójában egyetlen kiadásnak sem sikerült megnyugtatóan tisztázni, hogy pontosan mit is takar ez a terminus. Meglehet, hogy még az előző részhez kötődik, és a közelebről nem ismert *haštpāy* egyik szabályát, lépését írja le. Nem rendelkezvén megfelelő betekintéssel az adott kéziratokba, jelen helyzetben csak az egyes olvasatok listázására vállalkozhatunk. Unvala szerint a következőt írja a játék szerepéről az apród számára: „*The knowledge of the game is necessary to understand and interpret the following expressions.*”³⁹ Unvala ezt követően minden alap nélkül megjegyzi, hogy szerinte egy *dámajáték-féle rejtőzhet a zamb* fogalma mögött.⁴⁰

Összegzés

A fenti fejezetek alapján a szászánida elitréteg ifjainak nevelélmélete és gyakorlata világosan három részre különíthető el a későókorban: zoroasztriánus vallási iratok ismerete, testi kiválóság, vadászat, katonai tudományok elsajátítása, valamint harmadikként a világi szórakozásokban szerzett jártasság.

A XKR fejezetei tömörségük ellenére a későókori és koraközépkori iráni művelődés gazdag tárházai, és számos ponton átmenetet, összekötő kapcsot képeznek a preiszlám Perzsia és a muszlim Irán világa között. Ugyanez vonatkozik a nevelés-ideálra is, a XKR idekapcsolódó megjegyzései számos régebbi iráni és ókori keleti hagyományt tükröznek, de egyszersmind megelőlegezik a középkori Perzsia oktatási sajátosságainak nem egy elemét.

A szöveg minden filológiai nehézsége, a láthatóan többszörös átszerkesztés okozta tartalmi és stilisztikai problémái ellenére későbbi fejezeteiben is számos fontos, a későantikvitás és a koraközépkori Közel-Kelet kultúrájához kapcsolódó megjegyzést tartalmaz.

Theory of Education and Educational Ideals in Late Sasanian Iran

Based on scanty informations, our knowledge of Sasanian education system, its theoretic background and ideals are quite fragmentary and limited. However, on the basis of some

³⁸ PANAINO, A. ‘Hastpay’, *Encyclopaedia Iranica*, Online Edition, 15 December 2003 available at <http://www.iranicaonline.org/articles/hastpay>; DARYAEE 2010. 10-11.

³⁹ UNVALA 16.

⁴⁰ Ettől teljesen eltérő olvasatot hoz Monchi-Zadeh: *pat-č zamb ī dō ayēnak bastan *nē hačādar ī pēšak ī viyān gustarēb nišnom*, fordítása ‘*And in dressing the double litter I am no less than the professional tent-pitchers*’ (lit. *I do not sit under the profession of tent pitching*) in MONCHI-ZADEH 1984. 65.). Olvasata meglehetősen furcsa, és jegyzeteiben sajnos nem indokolja meg, hogy mire alapozza ezt a rekonstrukciót.

Pahlavi (Middle-Persian) books it is possible to characterize some peculiarities of late Antique and Early Medieval Pre-Islamic educational system of the Sasanian Empire. As for the educational theories in Sasanian Iran one of the most valuable sources is the Xusraw ī Kawādān ud rēdag-ē a source which contains extremely rich material for the study of Sasanian court life right before the Arab conquest. The introducing chapters of this treatise of Sasanian worldly culture shortly describe the degrees of curriculum in sciences and sports for young Sasanian noblemen. According to this brief description one can see a complete educational theory consisting of three main elements: the study of Zoroastrian religious holy scripts (including rhetorics and calligraphy), excellence in hunting and military sports as well as showing advanced skill in music and various board games.

The author tries to demonstrate that the same tripartite educational system can be found in other Pahlavi and Early Islamic sources. In this way we can say that the chapter describing the Sasanian educational theory in the Xusraw ī Kawādān ud rēdag-ē albeit a mere abbreviation of longer texts has a transitional place between Past and Future both unifying older Ancient Near Eastern traditions and foreshadowing later Islamic educational achievements.